

Saša Božić

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

sasabozic@inet.hr

POSLJEDNJA AVANTURA: UMIROVLJENIČKE MIGRACIJE, KLIMA I »UGODNOSTI«*

SAŽETAK

Sve veći broj europskih umirovljenika na mediteranskim obalama, osobito zemalja EU-a, upućuje na praktičnu i znanstvenu relevantnost novih oblika migracija u Europi. »Umirovljeničke migracije« postaju od opisnog termina kandidat za znanstvenoistraživački koncept, barem ako je suditi prema upotrebi novoosmišljenog termina IRM (*international retirement migration*). No prije negoli taj termin zaista i postane zatvoren i koherentan koncept koristan pri istraživanju i objašnjavanju novih migracijskih fenomena, potrebno je riješiti niz problema. Autor pokazuje da brojne studije ne razlikuju jasno migracije u starijoj životnoj dobi od umirovljeničkih migracija, miješajući pri imenovanju koncepta karakteristike migranata s razlozima migriranja. Autor pokazuje da se do sada navođeni razlozi migriranja umirovljenika prema mediteranskim destinacijama ne mogu jasno formulirati kao činioci koji objašnjavaju migracije umirovljenika. On pokazuje da je jasno lociranje umirovljeničkih migracija na općoj temporalnoj skali mobilnosti teško moguće. Isto vrijedi i za pokušaj jasnijeg određenja umirovljeničkih migracija njihovim pozicioniranjem na skali kontinuumu od slobodnih do prisilnih migracija, kao i u kontinuumu proizvodnja – potrošnja. Autor zaključuje da se klimatske, zdravstvene, starosne i druge migracije, poput migracije životnih stilova i migracije ugodnosti (*amenity*) isprepleću s umirovljeničkima. Zato bi bilo plodonosnije koncentrirati se na odnos između osnovnih dimenzija koje povezuju sve migrante u ovom slučaju: umirovljenje, faza u biografiji i posebne destinacije.

KLJUČNE RIJEČI: umirovljeničke migracije, klimatske migracije, migracije ugodnosti, potrošačke migracije, oblici mobilnosti

Sredinom osamdesetih godina prošlog stoljeća u nas je rijetko tko pomišljao da bi mogao sresti »Zlatne djevojke¹« u Opatiji, Hvaru ili Dubrovniku. Međutim, s obzirom na sve veću potražnju kuća na mediteranskim obalama, sve jači trend naseljavanja umirovljenika u klimatski i pejzažno atraktivnim krajevima te atraktivne cijene nekretnina na istočnom dijelu Mediterana,² ne bi se trebalo čuditi ako se broj

* Termin »ugodnost« koji se katkad koristi i u hrvatskim društvenim znanostima prijevod je engleskog termina »amenity« koji se odnosi na sve ugodnosti koje proizlaze iz ljepote pejzaža, dobre infrastrukture, brzih usluga i drugih kvaliteta određene destinacije.

¹ Popularna američka humoristična TV serija (engl. *Golden Girls*) o maloj zajednici umirovljenica na Floridi koja se prikazivala i na tadašnjoj TV Zagreb.

² Usporedi *Der Spiegel*, 9/2001; *Sunday Times*, srpanj 2001; *Nacional*, 31. 7. 2001.

europskih umirovljenika na Jadranu značajno povećava.³ Njihov broj na zapadnim mediteranskim obalama počeo je rasti već sedamdesetih godina 20. stoljeća čak i u zemljama s još snažnim ili tek srušenim autoritarnim režimima, poput Španjolske i Portugala (King, Warnes, Williams, 2000). Danas broj registriranih stranih državljana EU-a u mediteranskim zemljama Europske unije, među kojima je velik broj umirovljenika, doseže pola milijuna (Eurostat, 1996), što znači da ga s mnogim ne-registriranim umirovljenicima koji konstantno cirkuliraju uvelike nadilazi.

Broj stanovnika sjeverne Europe u zemljama južne Europe

Zemlja podrijetla	Italija		Grčka		Portugal		Španjolska	
	broj u 000	% Eur.	broj u 000	% Eur.	broj u 000	% Eur.	broj u 000	% Eur.
Vel. Brit.	28,4	017,5	20,7	19,5	9,3	27,4	53,4	27,0
Njemačka	39,5	024,4	14,1	13,3	5,4	15,9	30,5	15,4
Francuska	25,4	015,7	8,0	7,5	3,7	10,9	22,6	11,4
Nizozem.	7,0	004,3	3,7	3,5	2,0	5,9	10,5	5,3
Švicarska	18,2	011,2	3,6	3,4	0,7	2,1	5,6	2,8
Švedska	3,2	002,0	2,3	2,2	0,7	2,1	5,3	2,7
Ukupno	162,0	100,0	106,0	100,0	34,0	100,0	198,0	100,0

Izvor: Eurostat, 1996.

Određenje točnog broja europskih umirovljenika, međutim, ostat će i ubuduće velik problem za demografe jer popisi stanovništva u različitim zemljama nisu standardizirani, a i sami ne otkrivaju uvijek vrlo pokretljivu populaciju kakvi su mlađi umirovljenici (Hugo, 1987; Rodriguez, Fernandez-Mayoralas, Rojo, 1998). Usprkos tome vidljivo je da je migracija umirovljenika u Europi sve intenzivnija, što pokazuju i drugi indikatori poput sve brojnijih isplata mirovina državljana sjevernih zemalja EU-a u europskim mediteranskim zemljama (King, Warnes, Williams, 2000)⁴. Nadalje, broj europskih kupaca nekretnina u istim zemljama također značajno raste,⁵ a većina je pri kraju svoga radnog vijeka, što znači da će, prema dosadašnjim iskustvima (Williams, King, Warnes i Patterson, 2000), većina koristiti sadašnje vikendice i ljetnikovce za naseljenje nakon umirovljenja.

Socijalne i ekonomske posljedice migracije tog tipa osjećaju se već u brojnim mediteranskim područjima: od novih financijskih tokova, preko otvaranja novih radnih mjesta, ali i devastacije prirodnih ljepota intenzivnom parcelacijom i izgradnjom; problema sa socijalnom integracijom doseljenika »treće životne dobi«

³ IMIN-ovo istraživanje umirovljenja stranih državljana na hrvatskoj obali i otocima je u tijeku.

⁴ Među njima su, dakako, i umirovljeni radni migranti povratnici koji su mirovine zaradili u sjevernim europskim zemljama. Rast broja isplata mirovina u zemljama južne Europe, međutim, ipak nije prekinut, usprkos smanjenju broja umirovljenih radnih migranata podrijetlom iz Španjolske, Portugala, Italije i Grčke.

⁵ Usporedi *Der Spiegel*, 9/2001. Gotovo svaki treći Nijemac koristi godišnji odmor na Mediteranu da bi usput pogledao i kupio nekretninu.

do opterećenja ionako slabije razvijenih zdravstvenih sustava južnoeuropskih zemalja⁶ (King, De Mas, Beck, 2001). Osim izražene praktične relevancije tog tipa migracije, posebno je zanimljiva njegova znanstvena relevancija. Opsjednutost političara i društvenih znanstvenika radnim migracijama te njihovim socijalnim posljedicama rezultirala je zapostavljanjem potrošačkih migracija, a među njima i umirovljeničkih. Samo određenje umirovljeničke migracije kao tipa migracije podsjeća na važne probleme koji još nisu riješeni, a to je, između ostaloga, razgraničenje različitih oblika migracija te njihovo jasno definiranje. Da bi se još jednom uputilo na važnu, a zapostavljenu raspravu o primjerenosti kombinacije značajki migracijskog toka s činionicima koji potiču migraciju pri imenovanju koncepcije, potrebno je prikazati upravo »umirovljeničke migracije«.

Karakteristike migracija u kasnoj životnoj dobi

Velik broj studija, pa i najnovije, ne razlikuju jasno migracije u starijoj životnoj dobi od umirovljeničkih migracija, miješajući pri imenovanju koncepcije karakteristike migranata s njihovim motivima. No bez obzira na koji se način imenovanja koncepta odlučili, postoje važna iskustva u obliku empirijskih generalizacija koja se ne smiju zapostaviti jer upućuju na važne činioce koji mogu biti od pomoći pri objašnjavanju jednoga ili drugoga tipa migracije. King, Williams i Warnes (2000: 17) saželi su osnovne karakteristike migracija u »starijoj dobi«:

- Stopa migracije među starijima od 60 godina je općenito niska kada se uspoređi sa stopama u radnoj dobi.
- Najveći dio migracija starijih ljudi (kao i u svakoj životnoj dobi) je na kratke distance (ispod 10 km). Stariji muškarci općenito migriraju više na velike udaljenosti od starijih žena.
- Na velike udaljenosti migriraju češće imućniji, vlasnici stana ili kuće te oženjeni parovi. Najkarakterističnije preseljenje na veliku udaljenost je iz metropola prema regijama s niskom napučenosti i visokim kvalitetama okoliša.
- Stope migracija rastu u razdoblju početka umirovljenja, a vrhunac krivulje je izraženiji u muškaraca nego nešto mlađih žena.⁷
- Među starijima od 75 godina postoji eksponencijalni rast migracijske stope koji prati rast broja godina života.
- U toj dobi su migracijske stope žena više nego migracijske stope muškaraca. Budući da u prosjeku žene nadživljuju muškarce, tipičan migrant u toj dobi je udovica koja migrira sama.
- U vrlo kasnoj dobi bilježi se viša stopa migracije među ženama, i to prema udaljenim institucionalnim prihvatilištima (starački domovi, bolnice, stacionari i sl.).

⁶ Ipak ne treba zaboraviti da odnos razvoja i radne imigracije ima dramatičnije posljedice za mediteransku regiju (King, 1996).

⁷ To je važan demografski indikator koji upućuje na činjenicu da velik broj oženjenih ranih umirovljenika (muškarac je još često stariji od žene) u državama blagostanja sve češće migrira na velike udaljenosti.

Ti podaci pokazuju kako je nužno jasnije konceptualno odjeljivanje umirovljeničkih od migracija starijih ljudi koje obuhvaćaju i umirovljeničke jer je raspon objašnjavajućih činilaca veći što je termin u naslovu obuhvatniji. Treća i četvrta točka upućuju na fenomen koji se možda može zasebno proučavati istraživanjem »umirovljeničkih migracija« jer očigledno postoji snažna veza između stopa migracije i početnih faza umirovljenja. Umirovljenje kao socijalno konstruirana institucija pojavilo se tek s državom blagostanja, a embrionalni oblici umirovljenja u daljini mogu se pronaći i u europskoj povijesti.

Kratka povijest umirovljenja u daljini

Migracija starijih osoba prema klimatski, pejzažno ili zdravstveno atraktivnim područjima nije potpuno nova pojava. Najraniji slučajevi preseljenja starijih osoba u toplice radi zdravlja zabilježeni su u 18. stoljeću. Moda preuzimanja ili glumljenja »orijentalnih« i »osmanskih« običaja zahvatila je tadašnju aristokraciju, i to u cijeloj Zapadnoj Europi i Njemačkoj (Todorova, 1997) pa je kupanje u toplicama postalo navikom velikom broju bogatih i moćnih Europljana. Odmorišta na obalama mora počela su se razvijati u isto vrijeme, posebno u Engleskoj. Tako je Bath od sela za samo stotinu godina postao grad (King, Warnes, Williams, 2000). Željeznica je zatim mondena mjesta za odmor elite pretvorila u odredište za masovni odmor, a nakon toga i odredište za umirovljenje brojnih pripadnika srednje i niže srednje klase. No i prije toga postojao je oblik umirovljenja u daljini za manje imućne ili siromašne, koji je popularan i danas i to ne samo među siromašnima – umirovljenje u mjestu rođenja ili starom zavičaju. Dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća zabilježeno je i prvo masovnije umirovljenje u obalnim gradovima i ruralnim dijelovima Engleske i Francuske, ali i na belgijskoj, talijanskoj i španjolskoj obali (Warnes, 1993). Sličan fenomen zabilježen je u isto vrijeme, tridesetih u SAD-u, posebno u južnoj Kaliforniji. Za razliku od Europe, u Sjedinjenim Državama trend masovnog umirovljenja u klimatski i pejzažno atraktivnim mjestima nastavljen je četrdesetih (King, Warnes, Williams, 2000). Već pedesetih pojavljuju se u SAD-u i prve akademske studije migracije umirovljenika (King, Warnes, Williams, 2000) u kontekstu migracije starijih osoba. Od tada do kraja prošlog stoljeća bilo je nekoliko prijelaznih perioda (Rogers, 1992), ali je sve jasnije da, usprkos saturaciji tradicionalnih destinacija poput Floride, Arizone i Kalifornije (Lin, 1999), migracija umirovljenika još ekspandira te dolazi i do »jačanja« novih destinacija u Sjedinjenim Državama (McHugh i Mings, 1991; Lin, 1999), a osobito manje udaljenih te gorskih, »netaknutih« područja (Longino, 1992). U Europi umirovljeničke migracije dobivaju na intenzitetu već sredinom pedesetih godina, paralelno s poboljšanjem infrastrukture pejzažno i klimatski atraktivnih krajeva (King, Warnes, Williams, 2000), ali tek s razvojem turističke industrije i masovnim odmorima na mediteranskim obalama i broj umirovljenika na mediteranskim obalama postaje sve veći (Williams i Patterson, 1998; Williams, King, Warnes i Patterson, 2000).

Umirovljeničke migracije ugodnosti nisu samo američki ili europski fenomen, već se razvijaju do stupnja koji upućuje i na moguću globalizaciju umirov-

ljenja u klimatski i pejzažno atraktivnim krajevima⁸. Izgleda da u velikom broju država blagostanja, a uz spomenute europske, pogotovo u Kanadi, Australiji, Novom Zelandu (Mings, 1997; Williams i Hall, 2000) i Japanu (King, Warnes, Williams, 2000), velik broj umirovljenika odlučuje provesti dio »treće životne dobi« na udaljenim, iz različitih razloga atraktivnim lokacijama.

No, razvoj umirovljeničke migracije ugodnosti nema jasna početka koji bi je vremenski i sadržajno odvojio od drugih oblika migracija starijih osoba. Ta činjenica još jednom podsjeća na konceptualne probleme koje tek treba riješiti. Jedan od mogućih doprinosa predstojećem rješenju je i postavljanje evolucijskog modela umirovljeničkih migracija Anthonya Warnesa (King, Warnes, Williams, 2000: 22) koji upućuje na tri faze razvoja umirovljeničkih migracija. U prvoj fazi radni migranti se vraćaju u mjesta rođenja ili mjesta u kojima su proveli djetinjstvo.⁹ Ta faza ne obuhvaća jednako svaku današnju državu blagostanja jer postoje velike razlike (npr. između Francuske i Velike Britanije) u razvoju industrijalizacije i migracije selo – grad. Druga faza se počinje događati kada veze s mjestom rođenja prestaju biti činiocem u izboru lokacije, a njihovo mjesto počinje zauzimati dostupnost, tj. prometna povezanost, ekološka atraktivnost, pristupačnost nekretnina i socijalna skrb. Relativna važnost i precizan učinak tih četiriju činilaca ovise o specifičnim uvjetima vremena i mjesta. U trećoj fazi vidljiv je povratak disperziranim destinacijama, izvan masovnih turističkih područja. Što više ljudi starije dobi želi migrirati, šire su i raspršenije poželjne destinacije. Kako umirovljenici u bogatim zemljama imaju sve više prihode, mirovine i uštedevine, zahtijevaju i ugodnije stanovanje i okolinu, a spomenuti činioци (osim ekološke atraktivnosti) gube na važnosti. Pri tome je »povratak netaknutoj seoskoj idili« po cijenu slabe infrastrukture visoko na listi preferencija novih umirovljenika (King, Warnes, Williams, 2000).

Umirovljenje radi »kretanja«?

Evolucijski model objašnjenja umirovljeničkih migracija jedini je do sada uzeo u obzir razvoj specifičnih uvjeta koji omogućuju objašnjenje nastanka umirovljeničkih migracija, ali nije uspio konceptualno ograničiti »umirovljeničke migracije«. On prekriva niz uvjeta koji omogućuju ili izravno potiču umirovljeničke migracije, ali i druge oblike migracija poput klimatskih migracija i migracija ugodnosti (*amenity*). Taj model ne uspijeva objasniti ni moguće razlike između umirovljeničkih migracija i migracija starijih osoba. Zato se najkasnije ovdje treba pitati – je li moguće uopće postaviti neovisan koncept umirovljeničkih migracija kada je

⁸ Sve je više američkih i europskih umirovljenika npr. na karipskim otocima, ali i drugim destinacijama u svijetu (Williams i Hall, 2000).

⁹ Taj oblik umirovljeničke migracije u internacionalnom kontekstu i danas je aktualan, pogotovo u južnoeuropskim zemljama (među njima i Hrvatskoj) koje su donedavno imale ili još imaju veliku radnu emigraciju. Brojni primjeri remigracije starijih radnih migranata iz tih zemalja također upućuju na potrebu jasnijeg razgraničenja koncepta jer stapaju dva tipa migracije: remigraciju radnih migranata i umirovljeničku migraciju ugodnosti.

cijela koncepcija bazirana na karakteristikama migranata (a ne npr. načinu i uvjetima migracije, faktorima koji potiču migraciju i sl.), i to na samo jednoj karakteristici (umirovljenje) koja ne objašnjava migraciju? Umirovljenje samo po sebi nije *push*, *pull* niti *staying put*¹⁰ (Hammar, 1995) faktor pa se tako na mediteranskim obalama mogu pronaći i zaposleni sjeverni Europljani u »srednjim godinama« koji imaju mogućnosti odvojiti posao od radnog mjesta te raditi *on-line*¹¹ u ugodnijoj okolini. Osim toga, broj i udio umirovljenika među migrantima, premda u porastu, i dalje je puno manji od broja i udjela populacije u radnoj dobi (Warnes, 1992; King, Warnes, Williams, 2000).

Umirovljenje, međutim, oslobađa pojedinca radnih obveza te ostavlja na raspolaganju slobodno vrijeme koje se sada može ispuniti na različite načine. King, Williams i Warnes (2000) prvi su pokušali opisati situaciju koja omogućuje umirovljeničke migracije. Prva i osnovna činjenica koja se mora uzeti u obzir je promjena života u starijoj dobi. U 20. stoljeću došlo je drastične redukcije ekonomske aktivnosti starijih muškaraca, a ekonomska aktivnost starijih žena je porasla (King, Warnes, Williams, 2000: 6). Od 1971. do 1996. u Velikoj Britaniji je npr. postotak zaposlenih muškaraca u ranim šezdesetim godinama s 86,6 pao na 49,6% (King, Warnes, Williams, 2000: 6). Paralelno s tim procesom posvuda u Europi rastao je broj prijevremeno umirovljenih koji su dobivali i visoke otpremnine.

Nadalje, smanjenje smrtnosti i pozitivne promjene očekivanog trajanja života¹² promijenili su i životno planiranje te oslobodili mnoge pojedince za nove aktivnosti kojima se nisu mogli baviti u svome radnom vijeku. Budući da većina umirovljenika koji odluče migrirati prema udaljenim destinacijama to čini u paru, važna je procjena vjerojatnosti zajedničkoga očekivanog trajanja života. Prema Kingu i suradnicima (2000: 8), parovi koji se danas odluče na radikalnu promjenu svoga života u vrijeme ranog umirovljenja mogu očekivati četvrtinu više godina negoli ranih sedamdesetih godina 20. stoljeća.

No, nije se samo promijenilo očekivanje trajanja života i njegova percepcija među starijim osobama, već i aspiracije i preferencije koji su preduvjet umirovljenja u udaljenim krajevima. Sa sve višim obrazovanjem povezan je i poseban način oblikovanja slobodnog vremena. Dakako, još nije dokazana uzročna veza obrazovanja i stavova te očekivanja, ali je vjerojatnost veća da će više obrazovanje utjecati na povećanje broja ranije umirovljenih koji preuzimaju razvojni pristup u svim, pa tako i kasnijim, fazama života (King, Warnes, Williams, 2000: 9). To zatim uključuje i lakšu odluku o važnim koracima u životu, poput radikalne promjene boravka i načina života.

¹⁰ Ili faktor ostanka. Ovaj relativno nov termin polazi od pretpostavke da se migracije ne objašnjavaju u suprotnosti prema »urođenoj« sedentarnosti ljudi. Ako postoje faktori koji potiču ljude da se iseljavaju i naseljavaju onda postoje i faktori koji utječu i na njihov ostanak.

¹¹ Mogu se pronaći čak i primatelji socijalne pomoći koji su spojili prednosti razlike u cijenama i ugodnosti klime.

¹² Npr. u Engleskoj je očekivano trajanje života za muškarce rođene 1930.–32. bilo 58,7 godina, za žene 62,9 godina, a za rođene 1993.–95. iznosilo je 74,1 odnosno 79,4 godine (King, Warnes, Williams, 2000: 7).

Posljedice obrazovnog razvoja povezane su s promjenama u zanimanjima i dohocima, ukusima, životnim stilovima, ali i standardima stanovanja. Posjedovanje »umrežene« kuće (telefon, internet, satelitska televizija itd.), bez obzira na lokaciju, postalo je standard u gotovo svim državama blagostanja pa čak i onima koje subvencioniraju drugačije oblike stanovanja. Takva kuća dakako smanjuje i ograničenja lokacije. »Kućni život« može biti isti u gradu, predgradu, selu, na španjolskoj ili francuskoj mediteranskoj obali. Tako je sve manje bitno jesu li rođaci i prijatelji udaljeni 150 ili 2500 km (King, Warnes, Williams, 2000: 10). Ako specifična lokacija ima sve manje utjecaja na kvalitetu kućnoga života, tada drugi činioci, poput klime i pejzaža, mogu jače utjecati na rezidencijalne odluke.

Ne treba nikako zaboraviti i osobne veze umirovljenika koje mogu biti odlučujuće za odluku o migriranju (Pampel, 1992). Četiri kategorije ljudi su ovisne o mlađim umirovljenicima: partneri, roditelji i drugi rođaci prethodnog naraštaja, ovisna djeca i adolescenti. Mnoge veze, od emocionalnih do financijskih i drugih (npr. baka-servis), utječu na odluku o migraciji, a većina uključuje i lokacijsku vezu (Clark i Wolf, 1992; King, Warnes, Williams, 2000: 11). Hoće li zainteresirani umirovljenik ili umirovljenički par migrirati, ovisit će i o dobi posljednjeg djeteta, godinama partnera i njihove djece u drugome i ostalim brakovima, kao i stupnju ovisnosti odrasle djece.

Nadalje, na vjerojatnost migriranja umirovljenika utječe i socijalna skrb u vlastitom društvu, kao i društvu planirane destinacije. O mogućnosti premještanja domaćinstva odlučuje ne samo visina prihoda, već i oblici financijske potpore. Neki oblici traže jake veze s lokalitetima i zemljom u kojoj se plaćaju porezi. Izvori potpore države blagostanja uključuju ne samo mirovine, već i socijalne te zdravstvene usluge koje su vezane uz boravak u toj državi. Prihvaćanje socijalne karte u Europskoj uniji, kao i brojni bilateralni sporazumi različitih zemalja, u zadnje vrijeme sve više omogućuju korištenje socijalnih i zdravstvenih usluga, kao i isplatu mirovine u inozemstvu. Važna odluka o mijenjanju mjesta boravka tako se lakše može donijeti.

Na kraju, i primanja starijih osoba u državama blagostanja poboljšala su se u zadnjim desetljećima. Prosječni realni prihod britanskog umirovljeničkog domaćinstva primjerice udvostručio se u zadnjih dvadeset godina (King, Warnes, Williams, 2000: 15). To, međutim, ne znači da svi umirovljenici imaju toliko novca na raspolaganju da mogu sutra odlučiti o preseljenju u toplije i ugodnije krajeve. Prihod najbogatijih 20% među umirovljenicima realno je porastao od 1979. do 1997. za 70%, no za 20% umirovljenika na dnu ljestvice taj je rast iznosio 38%. Umirovljenici u bogatim europskim državama imaju na raspolaganju sve više novca, ali samo dio može bez puno razmišljanja odlučiti o preseljenju.

Spomenute činjenice, međutim, ne objašnjavaju zašto sve više umirovljenika migrira prema specifičnim destinacijama. One nisu *push* faktori, već samo uvjeti koji pomažu pri objašnjenju procesa donošenja odluka o migriranju. To je bilo jasno i u ranijim fazama proučavanja migracija starijih osoba (Wiseman i Roseman, 1979). K tome je važno napomenuti da je u slučaju umirovljeničkih migracija jednako tako teško jasno lokalizirati *pull* faktore. Suvremene studije pokušavaju odre-

diti najvažnije razloge rasta umirovljeničkih migracija (Rodriguez, Fernandez-Mayoralas, Rojo, 1998; King, Warnes, Williams, 2000) te važan niz razloga pronalaze u zemljama destinacije, ali se još ne usuđuju definirati *pull* faktore, ne zato što bi imali poseban teorijski pristup koji ne bi migracije objašnjavao utjecajem jasno odredivih faktora (Vobruba, 1997; Van Hear, 1998) već zato što ne postoji izravna veza između umirovljenja i razloga za naseljavanje u južноеuropskim regijama.

Kao prvi razlog obično se navode osobne financije. U većini europskih država blagostanja postoji snažan socijalni i ekonomski pritisak na stanovništvo da svoje stanovanje riješi posjedovanjem kuće ili stana, čak i u onim državama koje subvencioniraju drugačije oblike stanovanja. Zato nije čudno da se razlike u cijenama kuća navode kao prvi razlog koji dobro objašnjava potražnju za nekretninama među svim populacijama, a posebno među umirovljenicima (King, Warnes, Williams, 2000). Taj razlog se može upotrijebiti kao jedno od objašnjenja zašto je španjolska obala, na kojoj je izgradnja najintenzivnija, toliko popularna među umirovljenicima.

Drugi važan razlog privlačnosti južноеuropskih destinacija je klima (King, Warnes, Williams, 2000). Neke studije taj razlog stavljaju na prvo mjesto (Rodriguez, Fernandez-Mayoralas, Rojo, 1998; Rodriguez Rodriguez, Tomas, Williams, 2001). Postoji snažna koncentracija europskih umirovljenika u najtoplijim područjima Španjolske i Portugala (Costa del Sol, Costa Blanca, Algarve), na Cipru i Malti. Osim što pruža zdravstvene prednosti (suh zrak, toplina), mediteranska klima omogućuje i aktivan život izvan kuće, što je posebno na cijeni među umirovljenicima sa sjevera Europe.

Treći razlog pronalazi se u kulturnoj i pejzažnoj privlačnosti dijelova juga Europe (Toskana, Provence, Algarve)¹³ koja se preklapa s idealiziranim mitovima srednje klase o izgubljenoj ruralnosti sjeverne Europe. Posebno spomenute tri regije dobivaju »auru« izgubljenoga pejzažnog i kulturnog raja koji nedostaje industrijaliziranom i hipermoderniziranom sjeveru Europe.

Četvrti razlog se pronalazi u povećanoj prisnosti s mediteranskim regijama koja je posljedica razvoja masovnog turizma (Williams i Hall, 2000; Williams, 2001). Taj činilac se ponekad nalazi na vrhu ljestvice razloga umirovljenja u nekom području (King, Warnes, Williams, 2000: 33). Tako se primjerice razlike u broju umirovljenika u različitim područjima iste regije objašnjavaju prijašnjim poznavanjem područja putem turističkih iskustava.

Međutim, svi spomenuti razlozi – pojedinačno i u kombinaciji – ne objašnjavaju u potpunosti umirovljeničke migracije. Ne objašnjavaju je ni kao zaseban fenomen koji bi se mogao konceptualno odvojiti od drugih oblika migracija poput klimatske, zdravstvene, starosne, potrošačke itd., što bi se prilikom formuliranja nove¹⁴ koncepcije očekivalo. Spomenuti razlozi ne mogu biti postavljeni kao

¹³ Postoje naznake na osnovi novog istraživanja da bi im se u slučaju intenzivnijeg razvoja mogla pridružiti i Istra. Do sličnih zaključaka dolaze i novinari (v. primjerice *Nacional*, 31. 7. 2001).

¹⁴ Međunarodna umirovljenička migracija (*international retirement migration*) odvojena je »službeno« u znanstvenoj zajednici od migracije starijih osoba tek nedavno, te je devedesetih godina dobila svoju kraticu – IRM koju koristi većina istraživača. To međutim ne znači da je odvojena i sadržajno te da je to odvajanje jasno konceptualno objašnjeno i riješeno.

zasebni činioци koji mogu objasniti jedan nov oblik migracija. Tek kombinacija uvjeta i odluka, motiva i percepcije razloga migriranja približno »objašnjava« umirovljeničke migracije, ali i dalje ne objašnjava kako »umirovljenje« može supsumirati činioce poput zdravlja, klime, potrošnje, stanovanja, pa i potrage za osobnom srećom kroz postmoderne životne stilove.

Umirovljenici u »daljini«: migranti, cirkulanti, transmigranti?

Prije postavljanja neovisnoga koncepta umirovljeničkih migracija, mora biti riješen još jedan važan problem. To je tretiranje osnovnih komponenti svake migracije: prostorne i vremenske dimenzije »preseljenja«. Allan Williams (2000: 6) tvrdi da sve dosadašnje definicije migracije preuzimaju arbitrarne kriterije u određenju što je migracija, a što nije. On podsjeća da se migraciju obično shvaća kao prostorno kretanje preko granice prostorne jedinice te da to kretanje mora imati karakteristiku »stalnosti«. U oba slučaja kriteriji su arbitrarni ako se uzme u obzir da su procesi koji su producirali granice vrlo različiti te da definicija »stalnosti« ne može biti teorijski utemeljena. No dok se oblici radnih migracija još mogu bez većih problema smjestiti pod okrilje spomenutih definicija, umirovljeničke migracije, odnosno empirijski slučajevi koji se pod taj naziv stavljaju, dovode u pitanje postavljene kriterije. Jedno moguće rješenje tog problema moglo bi biti redefiniranje migracije. Na tu mogućnost će se ipak morati duže pričekati jer tako važna i široka rasprava može potrajati godinama. Druga mogućnost je odustajanje od korištenja termina migracija za taj oblik mobilnosti, što bi ipak bila pogreška ako se uzmu u obzir važne i trajne promjene u životima umirovljenika koji migriraju, kao i promjene u socijalnim sustavima iz kojih su isključeni ili u koji su uključeni (Bommes, 1999).

U svom istraživanju britanskih umirovljenika u Španjolskoj, Karen O'Reilly (1995: 29) naglašava da postoji veliko sivo područje između iseljenja, stanovanja, posjećivanja i migriranja umirovljenika. Ona je formulirala i tipologiju »migranata« osnovanu na individualnom osjećaju vezanosti ili orijentacije za jednu ili drugu zemlju te vremenu provedenom u jednoj ili više zemalja:

- *Iseljenici* su se preselili trajno. Oni tvrde da žive u području useljenja, većinom posjeduju nekretnine te se ne žele nikada vratiti.
- *Stanovnici* imaju dom u zemlji imigracije. Prema njoj se orijentiraju te imaju legalan status, ali provode dva do pet mjeseci u godini u zemlji podrijetla gdje imaju drugi dom ili posjećuju prijatelje i rođake.
- *Sezonski posjetitelji* žive u zemlji podrijetla, ali provode godišnje dva do šest mjeseci (u jednome ili više posjeta) u novim odredištima. Orijentirani su prema zemlji podrijetla.
- *Povratnici (returners)* većinom imaju drugi dom, posjećuju novu destinaciju ovisno o obvezama.
- *Turisti* tvrde da su u području samo zbog odmora. Neki posjeduju apartmane, ali većina iznajmljuje prostor za kraći boravak.

To sivo područje se može pronaći i u drugim sličnim tipologijama koje kombiniraju karakteristike poput orijentacije, legalnog statusa, vlasništva, vremena provedenog u novim odredištima i sl. Tako primjerice King i suradnici (2000: 42) na jedan kraj kontinuuma stavljaju »trajnog migranta«, a na drugi turiste s dužim boravkom. Između tih dvaju polova se nalaze sezonski migranti, posjednici drugoga doma i dualni stanovnici. Mobilnost umirovljenika odnosno njihova specifična migracija samo je jedan oblik pokretljivosti koji dovodi u pitanje kriterij »trajnosti« preseljenja kao dijela definicije migracije (McHugh, Hogan, Happel, 1995). Već su ranije zapaženi cirkulatorni i drugi oblici pokretljivosti s »trajnim« posljedicama koji funkcioniraju kao supstitut migracijama (Zelinsky, 1971). Rješenje za taj dio problema konceptualiziranja umirovljeničkih migracija, ako se ne krene alternativnim putem redefiniranja samog termina »migracija«, jest jasnije lociranje umirovljeničkih migracija na općoj temporalnoj skali mobilnosti. Bell i Ward (2000: 92) pokušavaju jasno razdvojiti potpuno preseljenje od privremenog preseljenja, ali ipak razrađuju kombinaciju prostorne i vremenske skale koja uključuje dva pola. Na jednome kraju prostorne skale je lokalna zajednica, a na drugome svijet. Pri tome su prostorne granice određene kao lokalne, regionalne i nacionalne (državne). Na jednome kraju vremenske skale su sati, a na drugome kraju godine, s tim da su vremenske granice određene jednim danom (24 sata), tjednom, mjesecom i godinom. Od *shoppinga* i komutiranja do trajnog preseljenja bez povratka i posjeta mjestu podrijetla postoje mnogi različiti slučajevi. Autori tog modela nisu pokušali smjestiti umirovljeničke migracije u neko od mogućih polja, no njihova pozicija je između granice regionalnoga, nacionalnog i internacionalnog te između mjeseci i godina.¹⁵ Očigledno je da su »umirovljeničke migracije« preširok i prekompleksan koncept da bi se mogle jasno pozicionirati u temporalnom kontinuumu.

Sličan problem s konceptom umirovljeničkih migracija vidljiv je i pri pokušaju njegova »uglavljenja« u druge skale koje pomažu objašnjenju najvažnijih dimenzija suvremenih migracija. Jedna od takvih skala jest i ona koja dijeli slobodne od prisilnih migracija. Na prvi pogled umirovljeničke migracije nemaju puno veze s migracijama čiji sudionici nemaju mnogo opcija odnosno izbora. Međutim, dio migranata umirovljenika zbog zdravstvenih razloga ima puno manje izbora pri odluci o ostanku ili emigraciji. Dosadašnja istraživanja su pronašla među umirovljenicima manji ali važan broj onih koji zbog zdravstvenih razloga osjećaju da moraju odseliti u suhe i tople krajeve (King, Warnes, Williams, 2000). Također ne treba zaboraviti da socijalni pritisak u državama blagostanja rezultira gotovo obvezom posjedovanja kuće koja reprezentira status i uspješnu biografiju pojedinca. Posjedovanje kuće i stanovanje u pejzažno i kulturno atraktivnim krajevima nije obveza, ali je okrunjenje biografije pojedinca koji je pod stalnim pritiskom uspješnosti i dnevne reprezentacije. Dio umirovljenika pod jakim socijalnim pritiskom reprezentira svoj socijalni

¹⁵ Tu, dakako, postoji problem određenja pozicije umirovljeničkih migracija s obzirom na tri važne vremenske dimenzije (trajnost pomaka, učestalost kretanja i sezonalne varijacije) koje autori spominju na drugome mjestu (Bell i Ward, 2000: 90). Za pokušaj jasnog smještanja umirovljeničkih migracija u vremenski kontinuum s posebnim obraćanjem pažnje na te tri dimenzije potreban je, međutim, zaseban znanstveni rad.

položaj u vlastitoj kući na Mediteranu.¹⁶ Neka istraživanja pri objašnjenju umirovljeničkih migracija stavljaju razlike u cijenama nekretnina i životnih troškova između većine mediteranskih i sjevernoeuropskih zemalja na istaknuto mjesto (Huber, 1999). Pokušaj pozicioniranja umirovljeničkih migracija u kontinuum od potpuno slobodnih, dragovoljnih, do prisilnih migracija, nije besmislen. No, on je u svakom slučaju zbog velikih varijacija ponovo bez velikih izgleda na uspjeh. Nicholas Van Hear (1998: 44) formulira kontinuum od dragovoljne migracije s puno izbora i opcija do prisilne migracije s malo izbora i opcija. U prvome dijelu se nalaze proaktivni migranti, a u drugome reaktivni. Teško se mogu pronaći migranti umirovljenici na Mediteranu koji prema svojim karakteristikama potpuno odgovaraju opisima pola prisilne migracije ili migracije s malo izbora. Većina se grupira na drugome polu, ali značajan dio se zbog zdravlja ili životnih troškova i slabih prihoda može naći uzduž velikog dijela tako zamišljena kontinuum.

Nadalje, objašnjenje umirovljeničkih migracija može se poboljšati i njegovim jasnijim pozicioniranjem u kontinuumu potrošnja – proizvodnja. Na jednome kraju kontinuumu su radni migranti, a na drugome turisti s produženim boravkom. Kada bi se konstruirala skala migracija koja bi uzela u obzir razlike između potrošnje i proizvodnje, tada bi umirovljeničke migracije, kako se zamišljaju i prezentiraju u novijim istraživanjima, bile puno bliže konzumerističkom polu. Većina umirovljenika migranata u upitnicima navodi da je veliku ulogu u njihovu preseljenju u mediteranska područja imala i perspektiva uživanja u suncu, slobodnom životu izvan kuće, rekreaciji, posjećivanju kulturnih znamenitosti (King, Warnes, Williams, 2000), pa čak i dobrim uvjetima za igranje golfa (Rodriguez, Fernandez-Mayoralas, Rojo, 1998). Ipak ne treba zaboraviti manjinu koja bi na tako zamišljenoj skali ponovo »rastegnula« umirovljeničke migracije. Postoje, naime, umirovljenici koji spajaju u svom slučaju migriranje radi konzumacije, ali i proizvodnje (King, Warnes, Williams, 2000). Većina njih nije prisiljena proizvoditi vino ili maslinovo ulje, voditi turiste i sl., ali ne želi završiti produktivni dio života umirovljenjem. Williams i Hall (2000: 7) spominju tip »poluumirovljenih«, »polupotrošačkih«, »peripatetičkih« umirovljenika koji se kreću bez puno planiranja između dvaju pa čak i više domova u dvjema zemljama ili u više njih. Taj tip je jedno od iskušenja prilikom pozicioniranja koncepta umirovljeničkih migracija na toj i drugim skalama, ali i pri pokušaju objašnjenja umirovljeničkih migracija kao jedinstvenoga fenomena.

Zaključak

Očigledno je da je vrlo teško odrediti umirovljeničke migracije kao jedinstven koncept. Umirovljenici migriraju iz različitih razloga, imaju različitu motivaciju,

¹⁶ Jedna skupina umirovljenika u jeftinim urbaniziranim konglomeratima (*urbanizaciones*) u Španjolskoj, a druga u skupim vilama u Toskani. To, dakako, ne znači da već postoji jasna hijerarhija destinacija. Tako se npr. u Toskani može naći i natprosječan broj siromašnijih umirovljenika (npr. učiteljica) koji zbog doživljaja kulturne vrijednosti okoline žrtvuju druge aspekte kvalitete života, a na napućenoj španjolskoj obali i iznimno bogate menadžere (King, Warnes, Williams, 2000).

često biraju različite destinacije, imaju različito socioekonomsko i socioprofesionalno podrijetlo itd. (Friedrich i Warnes, 2000). Oblik mobilnosti pokazuje velike varijacije, a *push*, *pull* i *staying put* faktori ne mogu se jasno odrediti. Osim činjenice da su svi migranti u »trećoj životnoj dobi«, u mirovini i da većinom preferiraju specifične destinacije, ne postoji puno karakteristika koje bi općenito dijelili. Osim njih postoje i mnogi drugi migranti, s drugim karakteristikama i u »radnoj dobi«, koji preferiraju specifične destinacije. Klimatske, zdravstvene, starosne i druge migracije, poput migracije životnih stilova i migracije ugodnosti (*amenity*), isprepleću se s umirovljeničkima. Jasno je da i u drugim slučajevima nije moguće potpuno razgraničiti migracijske koncepte, pogotovo u vrijeme kompleksnih oblika mobilnosti, ubrzana razvoja telekomunikacija i jeftinih putovanja, no taj stupanj raspršenosti karakteristika zahtijeva još puno dodatnog rada prije negoli se »umirovljeničke migracije« mogu predstaviti kao zatvoren koncept. Jedna od mogućnosti koja se nameće jest koncentracija na osnovne »varijable« koje povezuju sve migrante u ovom slučaju: umirovljenje, faza u biografiji i mediteranske destinacije. Vjerojatno je da bi ubrzo postala vidljivija utopijska dimenzija cijelog slučaja. Slobodno vrijeme, posljednje poglavlje života i idealno zamišljena okolina za njihovo ispunjenje tri su karakteristike oko kojih gotovo svi autori, većinom nesvjesno, razrađuju objašnjenja umirovljeničkih migracija. Odgađanje određenja vanjskih činilaca i koncentriranje na same aktere i njihove pokušaje realizacije osobne utopije vjerojatno bi donijelo više rezultata u ovoj fazi istraživanja.

LITERATURA

- BELL, Martin i Gary WARD (2000). »Comparing temporary mobility with permanent migration«, *Tourism Geographies*, god. 2, br. 1, str. 87–107.
- BOMMES, Michael (1999). *Migration und nationaler Wohlfahrtsstaat: Ein differenzierungstheoretischer Entwurf*. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- CLARK, Rebecca i Douglas WOLF (1992). »Proximity of children and elderly migration«, u: A. Rogers (ur.). *Elderly Migration and Population Redistribution: A Comparative Study*. London: Belhaven, str. 77–96.
- Eurostat (1996). *Statistics in Focus: Population and Social Conditions 1996*. Luxembourg: Eurostat.
- FRIEDRICH, Klaus i Anthony WARNES (2000). »Understanding Contrasts in Later Life Migration Patterns: Germany, Britain and the United States«, *Erdkunde*, god. 54, br. 2, str. 108–120.
- HAMMAR, Tomas (1995). »Development and immobility: why have not many more emigrants left the South«, u: R. van der Erf i L. Heering (ur.). *Causes of International Migration*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, str. 173–186.
- HUBER, Andreas (1999). *Ferne Heimat – zweites Glück? Sechs Porträts von Schweizer Rentnerinnen und Rentnern an der Costa Blanca*. Zürich: Seismo.
- HUGO, Graeme (1987). »Using Census Data to Study Elderly Migration: Problems and Possibilities«, *International Migration Review*, god. 21, br. 4, str. 1370–1394.
- KING, Russel (1996). »Migration and Development in the Mediterranean Region«, *Geography*, god. 81, br. 1, str. 3–14.

- KING, Russel, Paolo De MAS i Jan MANSVELT BECK (2001). *Geography, Environment and Development in the Mediterranean*. Brighton: Sussex Academic Press.
- KING, Russel, Tony WARNES i Allan WILLIAMS (2000). *Sunset Lives: British Retirement Migration to the Mediterranean*. Oxford: Berg.
- LIN, Ge (1999). »Assessing Changes in Interstate Migration Patterns of the United States Elderly Population, 1965–1990«, *International Journal of Population Geography*, god. 5, br. 4, str. 411–424.
- LONGINO, Charles (1992). »The forest and the trees: micro-level considerations in the study of geographic mobility in the old age«, u: A. Rogers (ur.). *Elderly Migration and Population Redistribution: A Comparative Study*. London: Belhaven, str. 23–34.
- McHUGH, Kevin i Robert MINGS (1991). »On the Road Again: Seasonal Migration to a Sunbelt Metropolis«, *Urban Geography*, god. 12, br. 1, str. 1–18.
- McHUGH, Kevin, Timothy HOGAN i Stephen HAPPEL (1995). »Multiple Residence and Cyclical Migration: A Life Course Perspective«, *Professional Geographer*, god. 47, br. 3, str. 251–267.
- MINGS, Robert (1997). »Tracking snowbirds in Australia: winter sun seekers in Far North Queensland«, *Australian Geographical Studies*, god. 35, br. 2, str. 168–182.
- O'REILLY, Karen (1995). »A new trend in European migration: contemporary British migration to Fuengirola, Costa del Sol«, *Geographical Viewpoint*, god. 23, br. 1, str. 25–36.
- PAMPEL, Fred (1992). »Trends in living alone among the elderly in Europe«, u: A. Rogers (ur.). *Elderly Migration and Population Redistribution: A Comparative Study*. London: Belhaven, str. 97–118.
- RODRIGUEZ, Vicente, Gloria FERNANDEZ-MAYORALAS i Fermina ROJO (1998). »European Retirees on the Costa del Sol: A Cross-National Comparison«, *International Journal of Population Geography*, god. 4, br. 2, str. 183–200.
- RODRIGUEZ RODRIGUEZ, Vicente, Pere Salvà TOMAS i Allan WILLIAMS (2001). »Northern Europeans and the Mediterranean: a New California or a New Florida?«, u: R. King, P. De Mas i J. Mansvelt Beck (ur.). *Geography, Environment and Development in the Mediterranean*. Brighton: Sussex Academic Press, str. 176–195.
- ROGERS, Andrei (1992). »Elderly migration and population redistribution in the United States«, u: A. Rogers (ur.). *Elderly Migration and Population Redistribution: A Comparative Study*. London: Belhaven, str. 226–249.
- TODOROVA, Maria (1997). *Imagining the Balkans*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- VAN HEAR, Nicholas (1998). *New Diasporas. The mass exodus, dispersal and regrouping of migrant communities*. London: UCL Press.
- VOBRUBA, Georg (1997). *Autonomiegewinne. Sozialstaatsynamik, Moralfreiheit, Transnationalisierung*. Wien: Passagen.
- WARNES, Anthony (1992). »Age related variation and temporal change in elderly migration«, u: A. Rogers (ur.). *Elderly Migration and Population Redistribution: A Comparative Study*. London: Belhaven, str. 35–55.

WARNES, Anthony (1993). »The development of retirement migration in Great Britain«, *Espace Populations, Sociétés*, br. 3, str. 451–464.

WILLIAMS, Allan (2001). »Tourism and Development in the Mediterranean Basin: Evolution and Differentiation on the 'Fabled Shore'«, u: R. King, P. De Mas i J. Manvelt Beck (ur.). *Geography, Environment and Development in the Mediterranean*. Brighton: Sussex Academic Press, str. 156–175.

WILLIAMS, Allan i Guy PATTERSON (1998). »An empire lost but a province gained?: a cohort analysis of British international retirement migration in the Algarve«, *International Journal of Population Geography*, god. 4, br. 2, str. 135–156.

WILLIAMS, Allan i Michael HALL (2000). »Tourism and migration: new relationships between production and consumption«, *Tourism Geographies*, god. 2, br. 1, str. 5–27.

WILLIAMS, Allan, Russel KING, Anthony WARNES i Guy PATTERSON (2000). »Tourism and international retirement migration: new forms of an old relationship in southern Europe«, *Tourism Geographies*, god. 2, br. 1, str. 28–49.

WISEMAN, Robert i Curtis ROSEMAN (1979). »A Typology of Elderly Migration Based on the Decision Making Process«, *Economic Geography*, god. 55, br. 1, str. 324–337.

ZELINSKY, Wilbur (1971). »The hypothesis of the mobility transition«, *The Geographical Review*, god. 61, br. 1, str. 213–219.

Saša Božić

THE LAST ADVENTURE: RETIREMENT MIGRATION, CLIMATE AND "AMENITIES"

SUMMARY

The rising number of European retirement migrants on the Mediterranean coasts, especially in the EU countries shows that the practical and scientific relevance of the new forms of migration in Europe is on the rise. "Retirement migration" evolved from a descriptive term to a candidate for a scientific or a research concept, at least if the use of the term IRM (international retirement migration) is considered. However, it is necessary to solve several problems before this term can really become a coherent concept, useful for the research and explanation of the "new" migration phenomena. The author claims that the studies usually do not distinguish clearly between the migration of the elderly and retirement migration. The naming of the concept in this case mixes the characteristics of the migrants with the reasons for migration. The author shows that the usually mentioned reasons for retirement migration cannot be clearly formulated as factors which explain retirement migration. Further on, retirement as such is not a pull, push or staying put factor. Migration rates of retired, although rising, are still lower than the migration rates of the working age population and the Mediterranean coasts are also a destination for professionals who have the means to detach the job from the working place. Only a combination of conditions that enable migration and migration decisions, as well as a combination of motives and perceptions of reasons for migration, can partially "explain" retirement migration. One of the problems that has to be solved before retirement migration is affirmed as a concept is the treatment of the temporal and spatial dimension of the mobility of the retirement migrants. The author shows that a clear positioning of retirement migration on the temporal scale of mo-

bility is hardly possible. Retirement migration is too wide and too complex a phenomenon to be easily localised in the temporal continuum. A similar problem emerges when the concept is "tested" in other scales. One is e.g. the force – choice continuum considering the fact that in many cases frail health, housing and daily life costs play an important role in the decision making of the retirement migrants. Another one is the production – consumption "continuum". In both cases variations stretch the concept along the scale, proving that the retirement migration cannot be treated as a clearly bounded concept. Health, climate, amenities and other factors interfere whenever an explanation is expected to emerge from the retirement migration concept. Finally, the author admits that other concepts are not completely coherent as well, they are, however, more firmly bounded. An alternative solution would be to concentrate on characteristics that are shared by all retirement migrants: retirement (as a social position), the last phase in a (post)-modern biography and common Mediterranean destinations. He suggests that researchers should focus on the actors and their endeavours to fulfil their personal utopian goals and that such a proceeding would probably give good results at this stage of the retirement migration research.

KEY WORDS: retirement migration, climate migration, amenity migration, consumerist migration, temporary mobility

Saša Božić

LA DERNIERE AVENTURE : MIGRATIONS DE RETRAITES, CLIMAT ET « AGREMENTS »

RÉSUMÉ

Le nombre croissant de retraités sur les rives de la Méditerranée, en particulier dans les pays d'Europe, marque l'importance pratique et scientifique des nouvelles formes de migrations en Europe. Le syntagme descriptif « migrations de retraités » devient un possible concept scientifique et de recherche, tout du moins à en juger par l'utilisation du terme nouvellement forgé d'IRM (*international retirement migration*). Mais avant que ce terme devienne un concept vraiment clos et cohérent, utile dans l'étude et l'explication des nouveaux phénomènes migratoires, il est nécessaire de résoudre un certain nombre de problèmes. L'auteur montre que maintes études ne différencient pas nettement les migrations de personnes âgées des migrations de retraités, faisant dans la désignation de ces concepts un amalgame entre les caractéristiques des migrants et les raisons de la migration. L'auteur montre que les raisons évoquées jusqu'à présent de la migration des retraités vers des destinations en Méditerranée ne peuvent pas être clairement formulées en tant que facteurs expliquant les migrations de retraités. Il montre qu'il est difficilement possible de déterminer nettement les sites de migration des retraités sur l'échelle temporelle globale de la mobilité. Il en va de même pour la tentative de définir assez clairement les migrations de retraités selon leur positionnement sur l'échelle de la ligne qui va des migrations libres aux migrations forcées ainsi que sur la ligne production – consommation. L'auteur conclut que les migrations suscitées par le climat, la santé, l'âge et autres, telles les migrations liées au style de vie et celles liées aux agréments (amenity) se mêlent avec les migrations de retraités. Il serait donc plus utile de se concentrer sur la relation entre les dimensions fondamentales qui lient en l'occurrence tous ces migrants, à savoir: retraite, phase dans la biographie et destinations particulières.

MOTS CLES: migrations de retraités, migrations liées au climat, migrations d'agrément, migration de consommation, formes de mobilité

Saša Božić

DAS LETZTE ABENTEUER: DIE RENTNERMIGRATION, KLIMA UND „ANNEHMLICHKEITEN“

ZUSAMMENFASSUNG

Die steigende Zahl von Rentnermigranten an den Mittelmeerküsten v.a. der EU-Länder zeigen die wachsende Bedeutung dieser neuen Migrationsform in Europa. Der Terminus „Rentnermigration“ wurde von einem beschreibenden Terminus zu einem Kandidaten für ein wissenschaftliches Konzept, insbesondere wenn man den Terminus IRM (*international retirement migration*/internationale Rentnermigration) berücksichtigt. Es ist jedoch notwendig verschiedene Probleme zu lösen, bevor wirklich ein kohärentes Konzept für die Erforschung und die Erklärung der „neuen“ Migrationsphänomene entwickelt werden kann. Der Autor argumentiert, daß in vielen Studien nicht klar genug zwischen Rentnermigration und der Migration von älteren Menschen unterschieden wird. Die Benennung des Konzepts vermischt die Charakteristika der Migranten und die Gründe für ihre Migration. Die üblicherweise vorgebrachten Gründe für diese Form der Migration können nicht als Erklärungsfaktoren formuliert werden. Darüberhinaus ist die Pensionierung als solche weder ein *push*- noch ein *staying put*- oder ein *pull*- Faktor. Die Migrationsraten der Pensionisten sind, obwohl steigend, noch immer niedriger als die der arbeitenden Bevölkerung und die Mittelmeerküsten auch ein Zielgebiet für Menschen, die ihrer Arbeit von einem fixen Arbeitsplatz losgelöst nachgehen können. Nur eine Kombination der Bedingungen, die Migration und Migrationsentscheidungen ermöglichen und eine Kombination von Motiven und Perzeptionen, die Migrationsentscheidungen begründen, können Rentnermigration zumindest teilweise erklären. Eines der Probleme, die gelöst werden müssen, bevor Rentnermigration als Konzept überhaupt verwendet werden kann, ist die Behandlung der zeitlichen und räumlichen Dimension der Mobilität von Rentnern. Eine eindeutige Positionierung von Rentnermigration auf der temporalen Skala der Mobilität ist nicht möglich. Es ist ein zu breites und komplexes Phänomen um es innerhalb eines temporalen Kontinuums eindeutig positionieren zu können. Ähnliche Probleme treten auf, wenn das Phänomen auf anderen Skalen „getestet“ wird; etwa das „Zwang-Wahl“ – Kontinuum, weil gesundheitliche Verfassung, Wohnverhältnisse und Lebenshaltungskosten eine wichtige Rolle für Migrationsentscheidungen der Migranten spielen, ein anderes Kontinuum wäre das Produktions – Konsumptionskontinuum. In beiden Fällen strecken Variationen die Skalen und beweisen so, daß Rentnermigration nicht als geschlossenes Konzept gelten kann. Gesundheit, Klima, und Annehmlichkeiten sowie andere Faktoren spielen hinein, wann immer eine Erklärung vom Konzept der Rentnermigration erwartet wird. Obwohl, wie der Autor zugibt, auch andere Konzepte nicht vollkommen kohärent sind, sind sie doch geschlossener. Ein alternativer Ansatz wäre daher sich auf jene Charakteristiken zu konzentrieren, die von allen Rentnermigranten geteilt werden: Pensionierung (als soziale Position) als letzte Phase einer (post-)modernen Biographie und gemeinsame Mittelmeerdestinationen. Forscher sollten sich auf die Akteure und ihre Unternehmungen, um ihre persönliche Utopien zu erfüllen, konzentrieren: ein solches Vorgehen würde in dieser Phase der Erforschung der Rentnermigration brauchbare Resultate liefern.

SCHLÜSSELWORTE: Rentnermigration, klimatische Migration, „amenity“ Migration, Konsumentenmigration, temporäre Mobilität